

БОЛАЛАР ҲУҚУҚЛАРИГА ОИД ОИЛАВИЙ-ҲУҚУҚИЙ КАФОЛАТЛАРИГА ОИД ҚОНУНЧИЛИКНИНГ РИВОЖЛАНИШ ГЕНЕЗИСИ

Нуралиева Зулфия Алишеровна

Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши
хузуридаги Судьялар олий мактаби
мустақил изланувчиси

АННОТАЦИЯ

Инсон ҳуқуқлари бола ҳуқуқларидан бошланади. Болалар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш мамлакатмизда энг муҳим масалалардан бири ҳисобланади, чунки болаларга бўлган муносабат, уларнинг давлатдаги хавфсизлиги ва ҳимояланганлик даражаси, уларнинг ҳар томонлама ривожланиш ҳолати жамиятнинг цивилизацияси ва инсонийлиги кўрсаткичларидан биридир. Давлатимиз болаларнинг ёши, ақлий ва жисмоний ривожланиши, ҳаёт тажрибасизлигини ҳисобга олган ҳолда, айниқса заиф гуруҳ эканлигини тан олади, шунинг учун улар алоҳида доимий ғамхўрлик ва ҳимояга муҳтож саналади. Сўнгги йилларда болаларни ҳимоя қилиш соҳасида содир бўлган муҳим ўзгаришларга қарамай, юртимизда болалар ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг мавжуд тизими уларнинг ҳуқуқларини амалга оширишни тўлиқ таъминлай олмаслиги аён бўлади. Бу болаларни қўллаб-қувватлаш бўйича давлат сиёсатини амалга оширишнинг янги механизмларини излаш ва яратишни тақозо этади.

Калит сўзлар: бола ҳуқуқлари, тарбияланиш ҳуқуқ, насл-касбга бўлган ҳуқуқи, ота-она ғамхўрлигида бўлиш ҳуқуқи, билим олиш ҳуқуқи, қонунчилик, оила ҳуқуқи, ота-онанинг мажбурияти

THE GENESIS OF THE DEVELOPMENT OF LEGISLATION ON FAMILY-LEGAL GUARANTEES OF CHILDREN'S RIGHTS

Nuralieva Zulfiya Alisherovna

High School of Judges under
Supreme Council of Judges of the Republic of Uzbekistan
independent researcher

ABSTRACT

Human rights begin with the rights of the child. Protection of children's rights is one of the most important issues in our country, because the attitude towards children, the level of their safety and protection in the state, and the state of their comprehensive development is one of the indicators of the civilization and humanity of the society. Our state recognizes that children are a particularly vulnerable group, taking into account their age, mental and physical development, lack of life experience, therefore they are considered to be in need of special permanent care and protection. Despite the important changes that have taken place in the field of child protection in recent years, it is clear that the existing system of protection of children's rights in our country cannot fully ensure the realization of their rights. This requires the search and creation of new mechanisms for the implementation of the state policy on child support.

Key words: child rights, right to education, right to occupation, right to parental care, right to education, legislation, family right, parental obligation

Бола ҳуқуқларининг ривожланиши ўзининг тарихий илдизларига эга, чунки ҳар бир жамият ўзининг ривожланиб бориши билан болалар ҳуқуқларини ҳимоя қилишга алоҳида эътибор қаратган. Цивилизация ривожланиши билан содир бўлган ижтимоий жараёнлар боланинг жамиятдаги мавқеини ўзгартирди ва уларга нисбатан давлат ва жамиятнинг муносабати ижобий томонга ўзгариб боришини таъминлади.

Инсоният тарихида қадим замонларда кузатилган болаларни оммавий қурбонлик қилиш, ўлдириш ва уларга қарши зўравонлик даврларидан ҳозирги ривожланиш босқичига қадар рўй берган тарихий ўзгаришлар натижасида насл туғилишининг табиий инстинктдан аста-секин келажак авлодга эътибор ва ғамхўрлик қилиш кучайиб борган. Боланинг ҳаётини ҳимоя қилиш даражаси ҳар доим ижтимоий, ижтимоий-иқтисодий ҳодисалар ва тарихий даврнинг цивилизация ривожланиш даражасининг кўрсаткичи бўлиб келган. Буларнинг барчаси эса болар ҳуқуқларига эътибор муайян қоидалар ва жамият аъзоларининг ижтимоий-ҳуқуқий онги ва маданиятини ҳам ошириб бориш билан боғлиқлигини англатади.

Жамият ривожланишининг биринчи босқичи болалар туғилиши сонининг кўпайиши ва моддий ишлаб чиқаришнинг паст даражаси билан кечди. Олимларнинг таъкидлашича, чақалоқни ўлдириш ҳодисаси ибтидоий жамиятда энг кенг тарқалган эди². Боланинг туғилиши кўчманчи қабилалар учун оғир юкга айланган ва уларни боқиш учун озиқ-овқат етишмаслиги асосий муаммолардан

² Вишневский А. Г. Демографическая революция. Москва: Статистика, 1976. С. 29.

бири эди. Кўпинча бу ҳолатлар кўчманчиларни иқтисодий жиҳатдан фойдасиз болалардан халос бўлишга мажбур қилди.

Узоқ вақт давомида янги туғилган боланинг ҳаёти қадрият сифатида тан олинмаган. Улар худоларга қурбон қилинган, маросим сабаблари (масалан, эгизаклар) ёки жинсий сабабларга кўра ўлдирилган. Нисбатан тез-тез янги туғилган қизларнинг қотилликлари содир этилган, чунки ўғил болалар меросхўрлар, оиланинг ворислари ҳисобланган. Болаларни ўлдиришнинг асосий сабаблари миқдорий (аҳоли сонининг кўпайиши) ва сифат (муайян белгиларга кўра болаларни ўлдириш) кўрсаткичлари эди³.

Қадим замонларда болаликнинг маълум даврларини тан олиш баъзи оддий маросимлардан далолат беради. Болани отга миндириш ёки кадам кўйиши (тахминан 3 ёшда) гўдакликнинг тугашини англатарди. Бу одат Ўрта асрларда жамиятнинг энг юқори доираларида кузатилган⁴.

Динининг тарқалиши боланинг жамиятдаги мавқеига сезиларли таъсир кўрсатди. Бир томондан, бу жуда ижобий эди, чунки дин болада руҳнинг борлигини тан олди. Бу боланинг жамиятдаги мавқеини сезиларли даражада ўзгартирди. Руҳи бор жонзотни диний меъёрларга кўра ўлдириш тақиқланган. Болани ўлдириш жиноят деб ҳисобланган, унинг ҳаёти қонун билан ҳимояланган. Аммо диннинг тарқалиши билан бирга ноқонуний болаларнинг ҳуқуқий мақоми ёмонлашди.

Дин никоҳнинг муқаддаслиги ва дахлсизлигини эълон қилди, никоҳдан ташқари ишларни қоралади. Аста-секин "ноқонуний" болаларга нисбатан менсимайдиган муносабат шаклланди ва айнан шу ҳолатда динининг боланинг ҳуқуқий мақомига салбий таъсирини кўриш мумкин.

Юртимиз худудида шаклланган дастлабки, диний қарашлар йиғиндиси ҳисобланган, зардуштийларнинг муқаддас китоби – Авестода бола тарбиясига унинг ота-онаси ва уруғи масъул эканлиги таъкидланган ҳамда ота-она вафот этган тақдирда бола уруғ қарамоғида қолган⁵.

Хусусан, “Эй Сипийтмон Зардушт! Кимнинг хотини бўлса, у хотинсиз ва дунёдан фарзандсиз ўтаётган кимсадан яхшироқдир”⁶ дейилиши ҳам оила қуришнинг муҳимлигини белгилайди. Алабатта Авестода оила масалаларига бағишланган барча қоидалар ва фикрларни ҳуқуқий тусга эга деб бўлмайди. Уларнинг аксариятида оила қуришнинг муқаддаслиги ва бундаги ахлоқий ва диний қадриятларга амал қилиш лозимлиги таъкидланади. Бироқ, оилавий

³ Кон И. С. Ребенок и общество. Москва : Наука, 1988. С.51

⁴ Шпилевский С. Семейные власти у древних славян и германцев. Казань: Унив. тип., 1869. С. 262-263

⁵ Имомов Н.Ф. Авеста – источник гражданского права // Молодой учёный. – Казань, 2014. - №5. – С. 353-357.

⁶ “Авесто”. Тарихий-адабий ёдгорлик. Асқар Маҳкам таржимаси.-Тошкент: Шарқ, 2001.-121 б.

муносабатларнинг ҳуқуқий жиҳатлари, оила қуриш ёшининг белгиланиши, никоҳ тузиш шартлари ва никоҳ тузишга монелик қиладиган ҳолатлар, болалар тарбияси учун ота-оналарнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари каби кўплаб масалалар ҳам Авестода белгиланган.

Авестога кўра, ўсмирлар 15 ёшдан турмуш қуриш ҳуқуқига эга ҳисобланганлар. Оилавий муносабатга киришаётган ва никоҳдан ўтаётган шахсларнинг бир динда бўлишлиги никоҳга киришишнинг асосий шартларидан бири ҳисобланган. Вандидодда ёзилишича, тўғрилиқ уруғини нотўғрилиқ уруғи билан, дев уруғи билан аралаштирувчи киши Аҳура Маздага энг оғир ранж, энг катта хафагарчилик етказди. Бундай одамлар илонлардан хавфли, бўрилардан кўрқинчлидир (XVIII фаргард, 125-134).

Ҳ.Бобоев ва бошқа олимларнинг таъкидлашларича Авестонинг “Вандидод” қисмида баён этилишича, насл соғломлигининг ирсий жиҳатларига алоҳида эътибор берилиб, яқин қариндошларнинг ўзаро оила қуриши қонун билан чекланган⁷. Мазкур чеклов бугунги кун учун ниҳоятда муҳим ҳисобланади ва Ўзбекистон Республикаси оила қонунчилигида ҳам яқин қариндошлар ўртасидаги никоҳ тақиқланади ва никоҳ тузишга монелик қилувчи ҳолатлар таркибига киритилган. Оила кодексининг 16-моддаси 2-бандига кўра, насл-насаб шажараси бўйича тўғри туташган қариндошлар ўртасида, туғишган ва ўғай ака-укалар билан опа-сингиллар ўртасида, шунингдек фарзандликка олувчилар билан фарзандликка олинганлар ўртасида никоҳ тузишга йўл қўйилмайди. Авестода бола тарбиясига унинг ота-онаси ва уруғи масъул эканлиги таъкидланган ҳамда ота-она вафот этган тақдирда бола уруғ қарамоғида қолган.

Ўзбекистонга ислом дини кириб келиши билан болалар тарбияси шариат аҳкомлари асосида амалга оширилган ва болаларнинг ҳуқуқлари, уларнинг ота-оналари олдидаги мажбуриятлар ва ҳақлари, болаларнинг меросга ҳамда уй-жойга бўлган ҳуқуқлари ислом ҳуқуқи нормалари асосида белгиланган.

Шахин Сардар Али (Уорик Университет)нинг фикрича, бола ҳуқуқларига оид исломий қадриятлар бола ҳуқуқларига оид халқаро ҳужжатларда ўз аксини топган. Бунда бола ўз ота-онаси томонидан парвариш қилиниши ва тарбияланиши эъзозланган⁸.

Боланинг ҳуқуқлари унинг туғилишидан олдин кучга кира бошлайди. Қоҳирада 1990 йилда қабул қилинган Исломдаги инсон ҳуқуқлари декларациясида кўриниб турганидек:

⁷ Бобоев Ҳ., Дўстжонов Т., Ҳасанов С. “Авесто” – Шарқ халқларининг бебаҳо ёдгорлиги.-Т.: ТМИ, 2004.-50 б.

⁸ Ali Sh S. A step too far? The journey from «biological» to «societal» filiation in the child’s right to name and identity in Islamic and international law // Journal of law and religion. – Cambridge, 2019. – Vol. 34, N 3. – P. 383–407.

2а-модда: "ҳаёт - Аллоҳ томонидан берилган совғадир ва яшаш ҳуқуқи ҳар бир инсонга кафолатланади."

2С-модда: "инсон ҳаётини Аллоҳ томонидан тайинланган муддат давомида сақлаш шариат томонидан белгиланган бурчдир."

Замонавий илм-фанни ўрганиш шуни кўрсатдики, эндигина ривожлана бошлаган эмбрионда ҳаёт аллақачон кўриниш беради ва шунинг учун "аборт ҳомила ҳолатидаги тирик одамни йўқ қилишни англатади; қонуний сабабларсиз қасддан обрт қилиш қотиллик деб ҳисобланади." Абортдан оилани режалаштириш воситаси сифатида фойдаланиш мумкин эмас, балки фақат ҳомиладорликнинг давом этиши онанинг ҳаёти ва соғлиғига таҳдид соладиган ҳолларда ҳам рухсат этилади, чунки Ислолда онанинг ҳаёти ҳомила ҳаётидан кўра муҳимроқдир.

Ҳомиладорликни аёл яширмаслиги керак, ҳатто у болани ҳомиладор бўлганидан кейин эри билан ажрашган бўлса ҳам. Қуръони Карим айтади: "Талоқ қилинган аёллар уч ҳайз муддатида ўзларини кузатадилар. Агар Аллоҳ ва охираат кунига ишонсалар, улар учун Аллоҳ бачадонларида яратган нарсани (ҳомилани ёки ҳайзни) яширишлари ҳаалоқ бўлмайди. Агар эрлари ислоҳни (оилани тиклашни) истасалар, шу муддат ичида уларни қайтариб (никоҳларига) олишга ҳақлидирлар. Ва яхшиси амалларда улар (аёллар) учун зиммаларидаги эрлари олдидаги бурчлари баробарида ҳуқуқлари ҳам бор. Ва эркалар учун (аёллар) устида бир даража имтиёз бор. Аллоҳ қудрат ва ҳикмат эгасидир (Бақара сураси, 228-оят)"⁹.

Ҳомиладорлик пайтида, шунингдек, никоҳ амал қилган бутун муддат давомида, гарчи хотин ҳомиладорлик пайтида ажрашган бўлса ҳам, эри томонидан таъминланиши керак. Бундай ҳолда, ажралишдан кейин белгиланган кутиш муддати уч ойдан бола туғилгунга қадар узайтирилиши керак ва бу вақтда эр собиқ хотинини уйдан ҳайдаб чиқаришга ҳақли эмас.

Янги туғилган чақалоқлар ночор ва ҳимоясиз, улар ўзларининг ҳаёти ва соғлиғига нисбатан ҳужумлардан ҳимоя қила олмайдилар. Айнан шунинг учун Исломининг келиб чиқишидан бошлаб, яшаш ва соғлиқ ҳуқуқи жинси, ирқи ва келиб чиқишидан қатъи назар, барча болаларга таллуқли қилиб белгиланган. Муқаддас Қуръон бутпараст Арабистонда кенг тарқалган болаларни ўлдиришни қатъиян ман қилди: "(Эй инсонларлар) болаларингизни йўқчиликдан кўрқиб ўлдирмангизлар – улар ҳам, сизларга ҳам Биз ўзимиз ризқ берурмиз. Уларни ўлдирмоқ, шак-шубҳасиз, катта хатодир (Исро сураси, 31-оят)"¹⁰

⁹ Qur'oni karim. Alouddin Mansur tarjima va sharhi // <https://forum.ziyouz.com/index.php?topic=160.30>

¹⁰ Qur'oni karim. Alouddin Mansur tarjima va sharhi // <https://forum.ziyouz.com/index.php?topic=160.30>

Имом Бухорий ва Имомо Муслим томонидан келтирилишича Пайғамбаримиз Муҳаммад (соллаллоху алайҳи васаллам) давридан бери бир анъана - Ҳадисга кўра, Аллоҳ энг катта гуноҳ болалар сизнинг озиқ-овқатингизни баҳам кўришидан кўрқиб уларни ўлдиришдир (Ал-Қарадавий, 229 бет).

Болаларни ўлдиришнинг бу ғайриинсоний одати, асосан, туғилиши оталари учун уят ва юкни англатадиган қизларга нисбатан қўлланилган. Қуръони Каримда келтирилишича: “Қачонки улардан бирига қизнинг хушхабари берилса, ғам-аламга тўлиб, юзи қорайиб кетур. Унга берилган хушхабарнинг ёмонлигидан (уялиб) қавмидан беркинур. У (қиз)ни хорлик-ла олиб қолсамикин ёки кўмсамикин? Огоҳ бўлинг! Улар қилган ҳукм нақадар ёмон (Наҳл сураси, 58-59-оятлар)”¹¹.

Янги туғилган боланинг яна бир ҳуқуқи насл-насаб бўйича шаръий келиб чиқиши ҳисобланади. Таъкидлаш жоизки, Исломда никоҳдан ташқари муносабатлар қатъиян тақиқланган, шунинг учун насл-насабнинг сақланиши таъминланади. Шариатга кўра, боланинг қонуний келиб чиқиши туғилиш билан эмас, балки никоҳ ўтган эр-хотинлик асосидаги ҳомила билан белгиланади. Қонуний бола никоҳдан камида олти ой ўтгач ва никоҳ тугаганидан кейин бир қамарий йилдан кечикмай туғилиши керак (Брейер, 65-бет).

Бундан ташқари, эркак боланинг онаси билан расман никоҳдан ўтган бўлса, боланинг отаси эканлигини инкор этишга ҳақли эмас. Ҳомиладорликни истисно қилиш ва боланинг насл-насабни сақлаб қолиш учун ажрашган аёл уч ойдан иборат кутиш даври (идда) тугагунига қадар қайта турмуш қуришга ҳақли эмас, бева аёл эса тўрт ой давомида никоҳдан никоҳга киришдан сақланиши лозим. Бошқа томондан, боланинг ҳақиқий келиб чиқишидан бошқа ҳар қандай келиб чиқишини талаб қилиши ва ҳақиқий отасидан бошқа бировнинг оталигини талаб қилиши тақиқланади (ал-Қарадавий, 228-бет). Ал-Бухорий ва Муслим ривоят қилган ҳадисда айтилганидек: “агар кимдир бирор кишини ўзининг отаси эмаслигини билган ҳолда, уни ўзининг отаси деб даъво қилса, жаннат эшиклари унга ёпиқ бўлади”.

Яқинда ишлаб чиқилган сунъий уруғлантиришнинг илмий усулига келсак, фақат "уруғнинг донори аёлнинг эри бўлмаса, тақиқланади." (Ал-Қарадавий, 227-бет). Ал-Азҳарнинг аввалги Буюк шайхи Махмуд Шалтут бошқа одамнинг уруғи билан сунъий уруғлантиришни зино билан бир хил тоифага киритади. Хотинни эрининг уруғи билан сунъий уруғлантириш насл беришнинг қонуний усули ҳисобланади

¹¹ <http://tafsirihilol.uz/main/apps>

Мусулмоннинг фарзанди туғилганидан мусулмон бўлади ва шу динда тарбияланиш ҳуқуқига эга. Бундан ташқари, янги туғилган мусулмон яхши исм олиш ҳуқуқига эга, хусусан, мусулмонча исм. Чақалоқ туғилгандан кўп ўтмай, ота-оналардан бири боланинг қулоғига ибодат сўзларини пичирлаши керак. Туғилгандан кейинги еттинчи куни кўй ёки эчки қурбон қилиниши керак, унинг гўшти қариндошлар ва камбағалларга бўлиниши керак.

Ислоннинг яна бир анъанаси-Қуръонда айтилмаган, лекин мусулмонлар томонидан кенг қўлланиладиган ўғил болаларни суннат қилиш ҳисобланади. Бу маросим туғилгандан кейин еттинчи куни ёки ундан кейин ўтказилади.

Эмизиш - бу янги туғилган чақалоқнинг яна бир ҳуқуқи, бу чақалоқнинг ҳаёти ва соғлиғини ҳимоя қилиш учун зарур шартдир, шунингдек, озуқа моддалари билан бирга уни инфекциядан ҳимоя қилади. Бу борада Қуръони каримда шундай оятлар келтирилади: “Оналар болаларини тўлқ икки йил эмизидилар. (Бу ҳукм) эмизишни бенуқсон қилмоқчи бўлган кишилар учундир. Уларни (яъни оналарни) яхшилик билан едириб-кийдириш отанинг зиммасидадир. Ҳеч кимда тоқатидан ташқари нарса тақлиф қилинмайди. Болалари сабабли ота ҳам, она ҳам зарар тортмасин. Меросхўр – вория зиммасида ҳам худди шундай (бурч) бор. Агар (ота-она) ўзаро келишиб, маслаҳат билан болани сутдан ажратмоқчи бўлсалар, гуноҳкор бўлмайдилар. Агар болаларингизни (эмизувчи энагага) эмиздирмоқчи бўлсангиз, берадиган ҳақни яхшилик билан тўла-тўқис тўлаб турсангиз, гуноҳкор бўлмайсиз. Аллоҳдан кўрқингиз ва билингизку, албатта Аллоҳ қилаётган амалларингизни кўргувчидир (Бақара сураси, 233-оят)¹²”.

Фарзанд асраб олиш қадимги Арабистонда кенг тарқалган одат бўлиб, у ерда эркаклар ўғил болаларни ўғил сифатида қабул қилиб, уларга исм бериб, мерос қолдиришган. Бироқ, Қуръон бу амалиётни бекор қилди. “Аҳзоб” сурасида бу борада қуйидаги оятлар келтирилган: “Аллоҳ бирон кишининг ичида иккита қалб қилган эмасдир. Ўзларингиз зиҳор қилаётган хотинларингизни сиз учун она қилган эмас ва асранди болаларингизни сизга фарзанд қилган эмас. Буларингиз оғзингиз билан айтган гапларингиздир. Аллоҳ эса, ҳақни айтур ва У тўғри йўлга ҳидоят қилур. Уларни ўз оталари номи билан чақиринглар. Ана шу, Аллоҳ наздида тўғридир. Агар оталарини билмасангиз, улар сизнинг дин қариндошларингиз ва дўстларингиздир. Билмасдан қилган хато нарсангиз учун сизга гуноҳ йўқ. Аммо дилдан қасд қилган бўлсангиз, Аллоҳ ўта мағфиратли ва ўта раҳимли зотдир (Аҳзоб сураси, 4-5-оятлар)¹³”.

¹² Qur'oni karim. Alouddin Mansur tarjima va sharhi // <https://forum.ziyouz.com/index.php?topic=160.30>

¹³ <http://tafsirihilol.uz/main/apps>

Шайх Юсуф Ал-Қарадавий (223-бет) га кўра исломда қонуний фарзандликка олишни тақиқлашнинг асосий сабаби шундаки, “Ислом фарзандликка олишнинг бундай усулини ҳақли равишда табиий тартиб ва ҳақиқатни сохталаштириш деб билади.

Бировнинг боласини оилага ушбу оила аъзоси сифатида қабул қилиш ва унинг муҳаррами бўлмаган аёллар (қон қариндошлари) билан ёлғиз қолишига йўл қўйиш хато, чунки сизнинг хотинингиз унинг ўз онаси эмас, қизингиз эса унинг синглиси эмас ... Бундан ташқари, асраб олинган ўғил қон меросхўрларининг ҳуқуқларини бузган ҳолда асраб олувчи ота ва унинг хотинининг мулкани мерос қилиб олиш ҳуқуқига эга бўлади”.

Юқорида айтилганларнинг барчасидан ташқари, қонуний фарзандликка олишни тақиқлаш ҳам фарзандликка олинган боланинг ота-онасининг ҳақиқий ўғли эмаслигини билганида оғриқли зарбадан қочишнинг бир усули ҳисобланади (Hoffman, 142-бет).

Бошқа томондан, ота-онаси ва қариндошларидан маҳрум бўлган (етим ёки ташлаб кетилган) болани ўз қарамоғига олиш, унга тарбия ва таълим бериш жуда муносиб ишдир. Васий (аль-Кафала) бундай болага “ўлимидан олдин мероснинг учдан бир қисмигача” васият қилиши лозим”. Бироқ, асраб олинган болага ҳеч қачон ўз боласи каби ҳуқуқлари берилмайди. Қуръон ваҳий қилинганининг бошиданоқ тарбияланувчиларга бўлган муносабат муҳим мавзу бўлиб келган: “Охират (жазоси)ни ёлғонга чиқарувчини кўрдингми? У, етимни қўполлик билан ҳайдайди. Ва мискинларга таом беришга қизиқтирмайдир (Маъбуун сураси, 1-3-оятлар)”¹⁴. Шунинг “Бу дунё ва охират ҳақида. Сендан етимлар ҳақида сўрарлар. Сен: “Уларга ислоҳ қилиш яхшидур”, деб айт. Агар уларнинг (молларини) адаштириб юборсангиз, бас, биродарларингиз. Аллоҳ бузғунчини ҳам, ислоҳчини ҳам билади. Агар хоҳласа, Аллоҳ сизларни қийинчиликка соларди. Албатта, Аллоҳ Азийз ва ҳикматли Зотдир (Бақара сураси, 220-оят)”¹⁵.

Ислом олими Ҳаммуда Абдалати ёзганидек: “Бола учун жавобгарлик ва унга ғамхўрлик қилиш бир хил даражада диний аҳамиятга ва ижтимоий манфаатларга боғлиқ. Боланинг ота-онаси борми ёки йўқми, соғлиғи яхши ёки оғир касалми, исмлари маълум ёки номаълум бўлишидан қатъи назар, болага оптимал ёрдам кўрсатилиши керак. Боланинг фаровонлиги учун масъул бўлган одамлар, хоҳ унинг яқин қариндошлари, хоҳ васий вазифасини бажарувчи, ўз бурчини бажариш учун барча саъй-ҳаракатларини қилишлари лозим. Аммо агар боланинг яқин қариндошлари бўлмаса, унга ғамхўрлик қилиш бутун мусулмон

¹⁴ <http://tafsirihilol.uz/main/apps>

¹⁵ <http://tafsirihilol.uz/main/apps>

жамиятининг, ҳам махсус тайинланган амалдорларнинг, ҳам оддий фуқароларнинг умумий масъулиятига айланади”.

Ота ўз фарзандларини улғайгунча тўлиқ таъминлаш учун жавобгар бўлса, онаси уларга ғамхўрлик қилиши шарт, чунки Исломда хотин ҳар қандай молиявий мажбуриятлардан озод қилинган. Агар никоҳ бузилган бўлса, ўғил болалар етти ёшга тўлгунга, қизлар эса тўққизгача ёки ҳатто турмуш қургунга қадар оналари билан қоладилар. Бирок, ота болаларни катта бўлгунга қадар доимий васийлик ҳуқуқини сақлаб қолади. Агар отаси вафот этса, унинг вазифалари унинг яқин эркак қариндошларидан бирига ўтказилади. Агар она бошқа турмушга чиқса ва унинг янги эри болаларининг яқин қариндоши бўлмаса, болалар отанинг қариндошларига ўтадилар.

Ислом боланинг асосий манфаатларини ҳимоя қилади, оилани унга севги, эътибор ва хавфсизликни таъминлайдиган табиий муҳит сифатида ҳимоя қилади. Ота-оналарга боланинг жисмоний ва ахлоқий эҳтиёжларини эътиборсиз қолдиришга рухсат берилмайди. Иккала ота-она ҳам боланинг энг яхши тарбияси учун жавобгардир, у учун яхши хулқ-атвор намунаси ҳисобланади. Болалар ота-оналари томонидан тенг муносабатда бўлиш ҳуқуқига эга. Рашкдан қочиш учун битта бола ота-онадан опа-сингиллари ва акаларидан кўра кўпроқ афзаллик ва эътибор олмаслиги керак, чунки Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг қуйидаги сўзларига амал қилиш лозим: “Аллоҳдан кўрқинглар ва болаларингни тенглик ва адолатли тарбия қилингизлар”.

Ахмад Б. Ҳанбал (Ал-Қарадавий, 231-бет) га кўра, ақли заиф болага алоҳида эътибор бериш бундан мустасно. Табиийки, Ислом жамиятида ногирон болалар алоҳида ғамхўрлик ва эътибор, шунингдек, таълим ва ижтимоий интеграция ҳуқуқига эга.

Қизларнинг ҳуқуқлари: Исломда қизлар ва ўғил болалар ота-оналарнинг эътибори ва ғамхўрлигида тенг ҳуқуқларга эга. Улар тегишли овқатланиш, кийим-кечак, соғлиқни сақлаш ва таълим олишлари керак. Дунёнинг кўплаб мамлакатларида, улар ўғил болаларга қараганда камроқ "кадрланади" (қадимги Арабистонда бўлгани каби), бу ҳуқуқлар кўпинча эътиборсиз қолдирилади.

Пайғамбар Муҳаммад (С.А. В) шахсан тўрт қизига бўлган муҳаббати ва ғамхўрлиги билан танилган. Машхур ҳадисга кўра: “илм олиш истаги ҳар бир мусулмон учун фарздир” (Анас Б. Малик ривояти), Исломда қизлар тарбияси алоҳида ўрин тутади. Муҳаммад пайғамбар (соллаллоҳу алайҳи вассаллам) айтганидек: “Агар сизда учта қиз ёки учта опа-сингил, иккита қиз ёки иккита опа-сингил бўлса ва уларга меҳр билан муносабатда бўлсангиз ва уларга яхши таълим берсангиз, Жаннатий бўласиз (ал-Тирмидий ривоят қилган)”.

2020 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош Ассамблеяси томонидан 1989 йил ноябрда имзоланган, 1990 йилда кучга кирган ва дунёнинг аксарият давлатлари томонидан ратификация қилинган ҳужжат - бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция имзоланганининг 30 йиллиги нишонлади. БМТнинг бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияси дунёнинг аксарият мамлакатлари томонидан имзоланган ва қабул қилинган битим бўлиб, АҚШ ва Сомали дастлаб ушбу ҳужжатни ратификация қилмаган давлатлар қаторига киради. АҚШ ушбу ҳужжатни федерал давлат тузилиши, Сомали эса ўша пайтда мавжуд бўлган сиёсий тизим (давлат тузилишининг йўқлиги) туфайли имзоламаган эди.

Кейинчалик, 2015 йилда Сомали БМТнинг бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенциясини ратификация қилди ва имзолаган давлатлар сони 196 тага (шу жумладан Жанубий Судан) етди, АҚШ эса ушбу ҳужжатни имзоламади. Конвенцияни имзолаган давлатлар ривожланаётган давлатларни ушбу ҳужжатга қўшилишни қўллаб-қувватлашга ваъда беришди, шунда дунёнинг иложи борича кўпроқ давлатларида болалар ҳимоя қилинади ва уларнинг ҳуқуқлари ҳурмат қилинади. Ушбу Конвенция, айниқса, биринчи Жаҳон урушидан кейин, ҳуқуқларни ҳимоя қилиш ва ҳурмат қилишга қизиқиш ортиб бораётган болаларни ҳимоя қилиш бўйича халқаро ғамхўрлик натижасидир. Аммо бу хавфлар XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб болаларни бепарволик, зўравонлик ва ҳар қандай эксплуатациядан (меҳнат, жинсий ва ҳоказолардан) ҳимоя қилишни тарғиб қилувчи ҳаракатларнинг пайдо бўлиши билан юзага келган. Шундай қилиб, умуман болаларни ҳимоя қилиш бўйича, хусусан, ҳуқуқбузар болаларга нисбатан ҳам бир қатор давлат муассасалари (мактаблар, вояга етмаганлар судлари ва бошқалар) вужудга келди.

Бу ўринда 1989 йилгача бола ҳуқуқларини ҳимоя қилишда 1924 йилда қабул қилинган Женева Декларацияси, кейинроқ 1959 йилдаги Бирлашган Миллатлар ташкилотининг бола ҳуқуқлари декларациясини амал қилганлигини эслаб ўтиш мумкин.

Шунингдек, биринчи Жаҳон урушидан кейин бола ҳуқуқларининг биринчи декларациясини ишлаб чиққан ва болаларни гуманитар ҳимоя қилишни талаб қиладиган ташаббусини илгари сурган Буюк Британиядаги "Болаларни қутқаринг" ташкилоти асосчиси Энглантайн Жеббнинг фаолиятига тўхталиб ўтиш жоиз (Salvati Cori, 2010, стр. 3). Шунинг таъкидлаш керакки, ушбу ҳужжат болаларни одам савдоси, фоҳишабозлик ва болалар порнографиясидан ҳимоя қилувчи ва ҳарбий можароларда болаларни ёллаш ва улардан фойдаланишни тақиқловчи бошқа протоколларга ишора қилади ва шу билан мазкур нозик масалаларни қамраб олади. Шундай қилиб, 1985 йилдаги Пекин қоидаларини вояга етмаганларга нисбатан одил судлов (1985 йил 29 ноябрдаги 40/33

резолюция) ва 2007 йилдаги жинсий зўравонлик ва жиноятлардан ҳимоя ҳақидаги Лансарот Конвенция мавжудлигига ҳам тўхтаб ўтиш лозим.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияси имзоланганининг 30 йиллигига келиб, Ўзбекистон болаларни ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини ислоҳ қилишда сезиларли ютуқларга эришди. 1991 йилдан бошлаб ушбу соҳани тартибга солувчи ягона қонун асосида қонунчилик, институционал ва маъмурий асослар, шунингдек, қийин аҳволда бўлган оилалар ва болаларни қўллаб-қувватлашга қаратилган хизматлар ва имтиёзлар тизими тизимли равишда ишлаб чиқилди. Болаларни ҳимоя қилиш соҳасидаги муҳим қадам 2008 йилда бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва тарғиб қилишга оид ЎРҚ-139-сон қонунни қабул қилиниши бўлди. Бу қонунчилик базаси объектив ҳақиқат ва пайдо бўлган ижтимоий муаммоларга қараб, чет элга ишлаш учун кетган ва уйда ёлғиз қолган болаларнинг ҳуқуқларини таъминлаш нуқтаи назаридан такомиллаштириб борилиши зарур албатта.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати: (REFERENCES)

1. Вишневский А. Г. Демографическая революция. Москва: Статистика, 1976. С. 29.
2. Кон И. С. Ребенок и общество. Москва : Наука, 1988. С.51
3. Шпилевский С. Семейные власти у древних славян и германцев. Казань: Унив. тип, 1869. С. 262-263
4. Имомов Н.Ф. Авеста – источник гражданского права // Молодой учёный. – Казань, 2014. - №5. – С. 353-357.
5. “Авесто”. Тарихий-адабий ёдгорлик. Асқар Маҳкам таржимаси.-Тошкент: Шарқ, 2001.-121 б.
6. Бобоев Ҳ., Дўстжонов Т., Ҳасанов С. “Авесто” – Шарқ халқларининг бебаҳо ёдгорлиги.-Т.: ТМИ, 2004.-50 б.
7. Azimjon, I. (2022). ZARAR–YURIDIK SHAXS ISHTIROKCHILARI VA BOSHQARUV ORGANLARI FUQAROLIK-HUQUQIY JAVOBGARLIGINING ZARURIY SHARTI SIFATIDA.
8. Ali Sh S. A step too far? The journey from «biological» to «societal» filiation in the child’s right to name and identity in Islamic and international law // Journal of law and religion. – Cambridge, 2019. – Vol. 34, N 3. – P. 383–407.
9. Ibrohimov, A. A. M. O. G. L., & Nechaeva, E. V. (2022). XALQARO INVESTITSIYA HUQUQIDA MILLIY REJIM VA ENG QULAY SHARTLAR REJIMI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(2), 414-425.

10. Qur'oni karim. Alouddin Mansur tarjima va sharhi // <https://forum.ziyouz.com/index.php?topic=160.30>
11. <http://tafsirihilol.uz/main/apps>
12. Azimjon Abdumo'min o'g, I. (2023, January). IJARA SHARTNOMASI OBYEKTI. In Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences (Vol. 2, No. 1, pp. 161-165).
13. Иброҳимов, А. А. Ў. (2021). КОРПОРАЦИЈНИ БОШҚАРИШДА ФИДУЦИАР МАЖБУРИЯТЛАР ВА УЛАРНИ ЎЗБЕКИСТОНДА ҚЎЛЛАШ ИМКОНИЯТЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(10), 841-853.
14. Ibrohimov, A. A. O., Koryogdiyev, B. U. O., & Tojiboyev, S. Z. (2022). KORPORATIV NIQOBLARNI OLIB TASHLASH KONSEPSIYASI VA UNI O'ZBEKISTON KORPORATIV HUQUQIDA TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(1), 1068-1082.
15. O'G'Li, A. A. M. (2022). KORPORATSIYA USTAV KAPITALI FUNKSIYALARI VA UNGA OID MILLIY QONUNCHILIK NORMALARINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI. Academic research in educational sciences, 3(8), 109-113.